

V-IX siniflərdə şifahi ədəbiyyat nümunələrinin tədrisinə ayrılan yer**Günay Əziz qızı Novruzova***Naxçıvan şəhəri Ə. Ağayev adına**8 № tam orta məktəbin direktoru***E-mail:** gunaynovruzova78@gmail.com**Rəyçilər:** p.ü.e.d., prof. R.L. Hüseynzadə,
p.ü.f.d., dos. N.T. Hüseynova**Açar sözlər:** məktəb, psixoloji, təlim, pedaqoq, folklor, ədəbiyyat**Ключевые слова:** школа, психологическая, тренинг, педагог, фольклор, литература**Key words:** school, psychological, training, pedagogue, folklore, literature

Folklor nümunələri Azərbaycan xalqının bütün mənəviyyatını və ictimai həyatını əks etdirdiyi üçün onun tədrisindən danışmazdan əvvəl haqqında bir az məlumat sahibi olaq. Azərbaycan xalqının şifahi nitqinin məhsulu olan folklor nümunələrinin yaranma tarixi çox qədim zamanlara gedib çıxır. Bu tarix o qədər qədimdir ki, Azərbaycan torpaqlarında ilk insan məskənlərinin salınmasına qədər çatır. Azərbaycan xalqının folklor sərvəti dünyanın ən zəngin sərvətlərindən biri hesab olunur. Azərbaycan xalq ədəbiyyatının əsasını folklor nümunələrinin dərin məzmunu təşkil edir.

Azərbaycan folklorunun xüsusiyyətləri sırasında onun digər türk xalqlarından bəzilərinin folkloru ilə oxşarlıq təşkil etməsi də vardır. Bu ortaqlıq türk xalqlarının vahid etnocoğrafi ərazilərdə meydana gəlməsindən xəbər verir. Azərbaycan folkloru janr cəhətdən də çox zəngindir. Nümunələr arasında epik növə aid olan nağıl, əfsanə, dastan, xalq hikmətinin məhsulu sayılan atalar sözləri və məsəllər, tapmaca və yarıltmacların olması bu zənginliyin ən bariz nümunələridir. Bu janr və növlərdə xalqın tarixi keçmişi emosional şəkildə verilmişdir.

Xronoloji baxımdan yanaşsaq epik folklorun janrları içərisində ən qədim tarixə malik olanı əfsanələrdir. Bu janrın qədim tarixə malik olma səbəblərindən biri onun real hadisələrə əsaslanmaması, süjet xəttinin bitkin olmaması və müxtəlif cisimlər, haqqında olmasıdır. Nümunə cəhətdən əfsanə və rəvayətlərdən sonrakı epik folklor zənginliyi nağıllara məxsusdur.

Xalqımızın uzun əsrlərə dayanan təcrübəsinin nəticəsi olaraq yaranan atalar sözü və məsəllərdə epik folklorun tərkib hissəsini təşkil edir. Bu kimi şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrinin qorunması və gələcək nəsillərə ötürülməsi də biz müasir gənclərin üzərinə düşən ən şərəfli işlərdən biridir. Məhz bu səbəbdən də folklorun tədrisi məsələsinə məsuliyyət hissi ilə yanaşmaq metodik cəhətdən çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Xalqın şifahi nitqinin məhsulu olan folklor nümunələri qədimlik və tarixilikdən bəhs etməklə yanaşı bütövlükdə xalq ruhunun, mədəniyyətinin tərənnümüdür. Mədəniyyət özü mənəvi normaların təcəssüm etdiyi həyat həqiqətləridir. Demək ki, şəxsiyyətin formalaşdırılmasında mədəniyyət, həyat tərzı və mənəvi normalar səsleşməlidir. Ona görə bu qanunauyğunluqlar tədris zamanı da nəzərdən keçirilir və müəllimlərin yaradıcılıq qabiliyyətinin inkişafında əhəmiyyətli mövqeyə malik olur.

Azərbaycanın şifahi nitqinin məhsulu olan folklorunda bir çox ibrət götürülməsi vacib olan fikirlər, uşaqların hələ məktəb dövründən etibarən əxlaqının kamilləşdirilməsinə kömək göstərmək məqsədi ilə verilən nəsihətlər, hikmətamiz ifadələr və müdrik kəlamlar çoxluq təşkil etdiyi üçün onun tədrisi təxirəsalınmaz bir prosesdir.

Orta məktəblilərin V-XI sinif şagirdləri üçün nəzərdə tutulmuş ədəbiyyat proqramında nə-

zərdə tutulan məsələlərdən biri də gənc nəslin nümayəndələrinin hansı xalqa mənsubdursa həmin xalqın ədəbi və mədəni dəyərlərinin mənimsədilməsi, milli ideologiya ruhunda tərbiyə olunması, vətəninə sədaqətlə xidmət etməsinin formalaşdırılmasıdır.

Şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrinin tədrisi uşaqların həyatına bir çox cəhətdən təsir etmə imkanına malikdir. Uşaqların ilk növbədə mədəni, elmi və bədii cəhətdən inkişafına müxtəlif şəraitdə müxtəlif şəkildə təsir göstərir. Belə bir sual yarana bilər ki, şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri inkişafa necə təsir edə bilər? Nəzərə almalıyıq ki, uşaqlar bələkdə olduğu vaxtından etibarən ana laylası ilə böyüyür və dil açır. Onların danışmalarında belə müəyyən dərəcədə şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrinin rolu var. Məhz bu təsirdə buradan başlayır.

Şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrinin tədrisi vətənpərvər ruhda tərbiyə olunmuş vətənə layiqli bir şəxsiyyətin yetişdirilməsində ona vətənə sevgi, vətənə hörmət, vətəni qoruma və ya-delli işğallarına qarşı mübarizə aparmaq hisslərinin aşılmasında və formalaşmasında qabaqcıl rola malikdir. Uşaqların əxlaqının tərbiyə olunması, mənəvi cəhətdən inkişafının təmin olunması, gələcəkdə hər birinin müəyyən bir sahəyə yiyələnməsi üçün ilkin təməlin qoyulması, özünütanıma və özünüinkişaf xüsusiyyətlərinin aşılmasında və inkişafında şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrinin tədris olunması müstəsna rol oynayır. Bəs bu təsir necə baş verir? Bildiyimiz kimi hər bir kəs uşaq və ya yeniyetmə dövründə oxuduğu dastan, nağıl və əfsanələrdə rastlaşdıqları qəhrəmanları özləri üçün ideal olaraq seçir və ya özlərini onların yerində hiss edərək oxuduqları şeylərin bəzilərin qismən də olsa həyatlarında tətbiq etməyə başlayırlar. Təbii ki, bu tətbiq ediləcək şeylərin faydalı və düzgün seçimi məsələsində ibtidai sinif müəllimlərin üzərinə böyük yük düşür. Bu yükü qaldırmaq onlardan pedaqoji ustalığ və müasir düşünmə qabiliyyəti tələb edir.

Ümumilikdə hər bir ölkənin ədəbiyyatı xalqın köklərinə toxunduğu kimi onu bir parçası olan şifahi xalq ədəbiyyatı da xalqın köklərinə toxunaraq ona müraciət edənləri mənsub olduğu xalqın tarixinə dair qısa bir səyahətə çıxarır. Bu səyahət tədris ilə birləşdikdə uşaqlar mənsub olduqları xalq barədə dolayı yollarla da olsa lazımı məlumatlar (xalqın mədəniyyəti, dili, məişəti, dini, qonşu olduğu xalqlar və s.) əldə edə bilirlər. Şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrinin tədrisi uşaqlara digər fənlər haqqında da kiçikdə olsa məlumatlar ötürür. Şifahi xalq ədəbiyyatının bir hissəsi olan epik əsərlərin də tədrisdə əhəmiyyəti vardır. Axıcı bir üsluba sahib olan epik növ aid nümunələrin tədrisi nitq, təfəkkür və yazı qabiliyyətinin yaranmasında və inkişafında müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Axıcı nitq qabiliyyəti, daxili nitq, mimika və jestlərdən istifadə imkanı, müxtəlif hadisələrin müstəqil şəkildə münasibət bildirmə, analiz qabiliyyətinin yaranması və inkişafını təmin edən vasitələrdən biri də şifahi xalq ədəbiyyatının epik növünə məxsus nümunələrin tədris olunmasıdır.

Bəs bu yaranma və inkişaf necə baş verir? Uşaqlar həm həyatlarında, həm də təhsil aldıkları dövr ərzində bir çox yalan və ya doğru, yaxşı və ya pis, düz və ya səhv olan bir çox hadisələrlə, insanlar və s. ilə qarşılaşırlar. Bunlardan doğru olanın seçilməsi və lazım olduğu zaman tətbiq edilməsini uşaqlara öyrətmənin asan və maraqlı yollarından biri şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrinin tədris edilməsidir. Uşaqlar ibtidai və ya orta məktəb müəllimlərinin köməyi ilə həmin bu nümunələrdə təzahür edən hadisələrdən düzgün olanın seçməyi və tətbiq etməyi öyrənir.

Şifahi xalq ədəbiyyatının epik növünün tədrisinin əhəmiyyəti ilə ümumi şəkildə tanış olduq. Həmçinin epik növə məxsus janrların hər birinin ayrılıqda tədrisi əhəmiyyəti ilə də bağlı məsələlərə diqqət yetirmək vacibdir. Epik növün janrlarının tədrisdəki əhəmiyyətindən danışarkən ilk növbədə onların qədimlik səviyyəsi nəzərə alınmalıdır.

Epik növün bizə məlum olan əfsanə, rəvayət, lətifə, nağıl, atalar sözü və məsəl, tapmaca,

yanılmac və Dastanların hər birinin tədrisdə xüsusi əhəmiyyəti vardır. Epik növün ən qədim janrlarından biri hesab edilən əfsanələr ağılsız, möcüzəli, real hadisələrlə əlaqəsi olmadığına görə onun tədrisi uşaqların dərk etmə qabiliyyətini, varlıq və yoxluq anlayışlarını barədə ilkin rüşeymlərin yaranmasına şərait yaradır. Əfsanələr bir çox hadisələr haqqında söyləndiyi üçün (heyvan, quş, yer, tayfa, xalq, nəsil, səma cisimlərinin adları ilə bağlı) şagirdlər bəzi obyektlər haqqında müxtəlif məlumatlar əldə edirlər. Əfsanələr həqiqəti əks etdirməyə də maraqla oxunduqları üçün şagirdlərin nitq qabiliyyətinin formalaşması və inkişafında da təsiri böyükdür.

Əfsanələrdən fərqli olaraq rəvayətlər müəyyən dəyişikliyə uğrasa da real hadisələri əks etdirir. Tədrisi əhəmiyyəti isə şagirdlərə əlavə olaraq tarix və coğrafiya haqqında məlumat verir. Rəvayətlərin məhz tarixi şəxsiyyətlər və coğrafi ərazilər haqqında olması da bunun bariz sübutudur.

Lətifələr cəmiyyətdəki qüsurları əks etdirdiyi üçün onların tədrisi uşaqların əxlaqının tərbiyə olunması, balacaların gələcəkdə öz ixtisaslarına mükəmməl şəkildə sahiblənməsi və vətənə, millətə xeyirli bir şəxsiyyət kimi böyüməsi üçün müəyyən məsləhətlər verərək özünü tərbiyəni formalaşdırır və inkişaf etdirir. Lətifələr uşaqlara fikir bitkinliyi və özünüifadə kimi bacarıqların da aşılmasında öz tövhələrini vermişdir.

Şifahi xalq ədəbiyyatına aid janrların hər birində bu cür ifadələrlə qarşılaşmaq mümkündür. Hər cümləsində öz xalqının öyüd-nəsihətini yaşatmağa çalışan atalar sözləri və məsəllər də belə janrlardan biridir. Bir və ya bir neçə cümlədən təşkil olunan atalar sözləri və məsəllərdə dərin məna, hikmətamiz fikirlər, vətənpərvərlik, mərdlik və qoçaqlığa səsləyən çağırış tipli söz və ifadələr, həmçinin şəri məğlub etmə arzusu öz əksini tapmışdır. O səbəbdəndir ki, həmin folklor nümunələrinin bu janra aid olanları V sinifdən etibarən öyrənilməyə başlayır. Atalar sözləri və məsəllərlə bağlı bir çox müxtəlif nümunələr öyrədilməyə çalışılır. Epik növdə atalar sözü və məsəllərin mövcudluğu onun tədrisini daha da əhəmiyyətli edir. Çünki uşaqlar balacılığından etibarən böyükələrin sözünə qulaq asması və ona əhəmiyyət verməyi mənəvi bir borc olaraq mənimsəyir. Xalqın təfəkkürünün və zəngin təcrübəsinin məhsulu olan atalar sözü və məsəllər tədris prosesində öyrənmə və özünü inkişaf arzusunda olan hər bir şəxsiyyətin yolunda bir çıraqdır.

Epik növün tədris prosesindəki əhəmiyyətini sübuta yetirən janrlarından biri də tapmacalardır. Tapmacalarda bəzi əlamətləri sadalanaq gizlənməmiş olan obyektlərin tapılması məsələsi olduğu üçün kiçik tədqiqatçıların obrazlı təfəkkürünün inkişafına və onların bilik səviyyələrinin yoxlanmasına şərait yaradır. Tapmacaların köməyi ilə müəllimlər tədris prosesində uşaqların təfəkkürünün inkişaf səviyyəsini müəyyən edə bilirlər.

Yanıltmaclar tədris ilə əlaqədar bir sıra məsələlərin həllində geniş şəkildə istifadə olunur. Nitq qüsurlu uşaqların nitqinin inkişafı, loqopedlərin müalicə olunması, bəzi səsləri tələffüz edə bilməyən uşaqların nitq inkişafının təmin olunmasında yanıltmaclarında böyük rolu vardır. Şifahi xalq ədəbiyyatının epik növünün tədrisinə ayrılan zamanın böyük bir hissəsini məhz dastanlar təşkil edir.

Dastan yaradıcılığı da uşaqların formalaşmasına öz tövhələrini vermişdir. Dastanlarda tərənnüm olunan qəhrəmanların gördüyü işlər, hər bir obrazın özünəməxsus səciyyəsi, obraz sayının çoxluğu, dastanların bir neçə fərqli mövzularda səsləndirilməsi, xalqın tarixi ilə bağlı bir çox məlumatları özündə əks etdirməsi və s. kimi məsələlər şəxsiyyətin formalaşmasında tədrisə cəlb olunmalı ən vacib məsələlərdəndir. Folklorun tədrisinin əhəmiyyətinə ümumi şəkildə aşağıdakı cədvəldən nəzər salaq.

Cədvəl 1. Şifahi xalq ədəbiyyatına aid olan folklor nümunələrinin tədrisi əhəmiyyəti

Tərbiyəvi əhəmiyyəti	Tədrisi əhəmiyyəti
Məktəblilərdə əxlaqi keyfiyyətlərin formalaşdırılması.	Uşaqlarda özünü inkişaf etdirmənin təmin olunması.
Davranış (evdə və ya ictimai yerlərdə) qaydalarının müəyyənləşdirilməsindəki problemlərin həlli.	Hadisələrə müstəqil şəkildə yaradıcı münasibət bildirmə bacarığının formalaşdırılması və inkişafı.
Uşaqların vətənpərvər ruhda tərbiyə olunmasının təmin edilməsi məsələsinin həlli.	Öz ixtisasına mükəmməl şəkildə yiyələnmiş mütəxəssislərin yetişdirilməsi üçün zəruri olan biliklərin verilməsi.
Yaxşı və pisi, doğru və yalanı bir-birindən fərqləndirə bilmə qabiliyyətinin formalaşdırılması.	Müxtəlif mövzularda zəruri olan məlumatların verilməsi, mənimsədilməsi və ötürülməsinin təşkili.
Vətəni sevmə və düşmənə olan yad təsirlərə qarşı qorumağa çalışma hisslərinin aşılması.	Gənc tədqiqatçılarda tədqiqatçılıq qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi üçün lazım olan şəraitin təşkili.

Folklor nümunələrinin tədrisdəki əhəmiyyətinin nə dərəcədə olması onun tədris üsulundan və formasından çox asılıdır. Uşaqların folkloru çox sevməsinə baxmayaraq bəzən onları müəyyən bir janr daxilində sıxışdıraraq konkretləşdirməyə çalışılmışdır. Lakin bu heçdə doğru seçim deyildir. Həmçinin onlara kəsb etdiyi mahiyyəti başa düşmədiyi halda müəyyən bir mövzu ilə bağlı olan folklor materiallarının əzbərləndirməyə çalışılması da tədrisdəki nöqsanlardan biridir.

Folklor nümunələrinin tədrisindəki ən mühüm məsələlərdən biri onların məzmunun mənimsədilməsidir. Məktəblilər folklorun əzbərlənməsini bir məcburiyyət olaraq görməməli və onu sevməlidir. Hər bir sahədəki inkişaf kimi tədrisdə də müasir üsullardan istifadə getdikcə məcburi hala çevrilməyə başlayır.

Folklor materiallarının tədrisi zamanı müxtəlif üsullardan istifadə etmək onun əhəmiyyətini artırır. Tədris zamanı müxtəlif oyun, düşündürücü sual, şəkil, videomaterial və mümkün olduğu halda ekskursiyalardan istifadə edildiyi zaman uşaqlar mövzuya daha da maraqla yanaşar və mənimsəmələri daha asan olar. Məsələn üçün deyə bilərik ki, dastanların tədrisi zamanı qəhrəmanlara aid fotosəkillərin və ya həmin dastan əsasında çəkilmiş filmlərdən qısa fraqmentlərin nümayişi və hətta, uşaqların daha çox marağının cəlb edən hissələrin səhnəcik şəklində təşkili sonda isə onların marağını cəlb edəcək müxtəlif suallarla auditoriyaya müraciət olunması tədris prosesini həm əyləncəli, həm də öyrədici şəkildə qurmağa imkan verir.

Məqalənin aktuallığı. Əlbəttə, problemin aktuallığını şərtləndirən səbəblərdən biri də indiki məktəb proqramlarının (kurikulumların) reallaşdırılmasından irəli gəlir.

Məqalənin elmi yeniliyi. Yazı mədəniyyətinin yaranması, inkişaf istiqamətləri, vasitələri haqqında kifayət qədər araşdırmalar aparılsa da, müasir dünyada yazı mədəniyyətinin elmi-texniki əsrin tələbləri baxımından yeniləşməsi, həm nəzəriyyəçilərin, həm də bu mədəniyyəti formalaşdırıcıların qarşısında yeni vəzifələr qoymuşdur.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Tədqiqat işindən tələbələr, orta məktəb müəllimləri problemə yanaşma baxımından faydalana bilərlər.

Ədəbiyyat

1. Abdullayeva, Ş.Y. Kiçik yaşlı məktəblilərin həmyaşıdları ilə qarşılıqlı münasibətlərinin emosional xüsusiyyətləri: / psixol. elm. nam. dis. avtoreferatı/ -Bakı, 2004. -17 s.
2. Aral, N. Okul Öncəsi Eğitiminde Oyun / N. Aral, F. Gürsoy ve A. Köksal. -İstanbul: Yapa Yayınları, -2001. – 282 s.
3. Gazezoğlu, Ö. Okul Öncesi Eğitim Kurumlarında Devam Eden 6 Yaş Çocuklarına Öz Bakım Becerilerinin Kazandırılmasında Oyun Yoluyla Öğretimin Etkisi. /Yüksek Lisans Tezi/ -İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, -2007. -172 s.
4. Олешков, М. Ю. Трансляция нового знания в учебном тексте (опыт дискурсивного анализа) // -Москва: Философия образования, - 2005. -№3(14), -с. 253-257.
5. Schramm, W. L. The beginnings of communication study in America: a memoir / W. L. Schramm. - C A: Sage. - 2017. -256 p.
6. <https://www.muallim.edu.az/news.php?id=12525>

Г.А. Новрузова

Место для обучения устной литературе в V-IX классах

Резюме

В статье рассматривается проблема формирования письменных и устных навыков учащихся V-IX классов. До сих пор проводились различные исследования в этой области. Однако существуют проблемы в формировании письменных и устных навыков в условиях реализации учебных планов, применяемых в системе образования Азербайджана. В учебной программе по литературе, используемой в настоящее время в общеобразовательных школах, основной задачей предмета литературы является ознакомление учащихся с образцами устной и письменной литературы, созданной нашим народом, анализ и оценка прочитанного, развитие навыков рисования, речи культура, словоупотребление показано, чтобы служить в формировании.

G.A. Novruzova

A place for teaching oral literature in grades V-IX

Summary

The article deals with the problem of forming students' written and oral skills in grades V-IX. So far, various studies have been conducted in this area. However, there are problems in the formation of written and oral skills in terms of the implementation of curricula applied in the education system of Azerbaijan. In the curriculum of literature currently used in secondary schools, the main task of the subject of literature is to acquaint students with the examples of oral and written literature created by our people, to analyze and evaluate what they read, to develop drawing skills, speech culture, word usage shown to serve in the formation.

Redaksiyaya daxil olub: 07.04.2022